

officii præmia percipere debeatis? ⁴⁴ Desertos enim se, ac proditos a vobis dicunt, et prioris sacramenti mentionem faciunt. Vosne vero L. Domitium, an vos L. Domitius deseruit? Nonne extremam pati fortunam paratos projecit ille? Non sibi clam vobis salutem fuga petivit? Non proditi per illum, Cæsaris beneficio estis conservati? Sacramento quidem vos tenere qui potuit, cum, projectis fascibus, et deposito imperio, privatus, et captus ipse in alienam venisset potestatem? Relinquitur nova religio, ut eo neglecto sacramento, quo nunc tenemini, respiciatis illud, quod deditioe ducis, et capitis deminutione sublatum est. At credo, si Cæsarem probatis, in me offenditis, qui de meis in vos meritis prædicaturus non sum, quæ sunt adhuc et mea voluntate, et vestra expectatione leviora: sed tamen sui laboris milites semper eventum belli præmia petiverunt, qui qualis sit futurus, ne vos quidem dubitatis. Diligentiam quidem nostram, aut quem ad finem adhuc res processit, fortunamque cur præteream? An poenitet vos, quod salvum, atque incolumem exercitum, nulla omnino nave desiderata, transdixerim? quod classem hostium primo impetu adveniens prodigaverim? quod bis per biduum equestri prælio superaverim? quod ex portu, sinuque adversariorum cc. naves onerarias adduxerim? eoque illos compulerim, ut neque pedestri itinere, neque navibus comineatu juvari possint? Hac vos fortuna, atque his ducibus repudiatis, Corfiniensem ignominiam, an Italiae fugam, an Hispaniarum deditioem, an ⁴⁵ Africi belli præjudicia sequimini? Equidem me Cæsaris militem dici volui; vos me Imperatoris nomine appellavistis. Cujus si vos poenitet, vestrum vobis beneficium remitto: mihi meum restituite nomen, ne ³³ ad contumeliam honorem dedisse videamini. "Qua oratione permoti milites crebro etiam dicentem interpel-

⁴⁴ Desertos enim se, ac proditos. Enim nihil hoc loco infert, sed autem valet: ut supra libr. v. cap. 4. sect. 5.

⁴⁵ Africi belli præjudicia.)

Infesta Pompejanis equestria prælia, quibus a Curione victi, fugatique erant, supra cap. 13. sect. 26.

fabant, ut magno cum dolore infidelitatis suspicionem sustinere viderentur. Discedentem ex concione universi cohortantur, magno sit animo, ne dubitet prælium committere, et suam fidem, virtutemque experiri. Quo facto commutata omnium voluntate, et opinione, consensu summo constituit Curio, cum primum sit data potestas, prælio rem committere.

CAPUT XII.

Curio milites productos in acie collocat; idem facit Varus. Hostes ab equitatu Curionis fugantur. Rebilus Cæsaris Legatus Curionem ad insequendum hostem perterritum hortatur. Variana acies fugit. Fabius interficitur. Curio exercitum in castra, Varus in oppidum reducit.

Postero die productos loco eodem, quo superioribus diebus constiterat, in acie collocat. Ne Varus quidem Actius dubitat copias producere; sive sollicitandi milites, sive æquo loco dimicandi detur occasio, ne facultatem prætermittat. Erat vallis inter duas acies, ⁴⁶ ut supra demonstratum est, non ita magno, ac difficili, et arduo ³⁴ adscensu. Hanc uterque, si adversariorum copiarum transire conarentur, exspectabat, quo æquiore loco prælium committeret. Simul e sinistro cornu P. Actii equitatus omnis, et una levis armaturæ interjecti complures, cum se in vallem demitterent, cernebantur. Ad eos Curio equitatum, et duas Marrucinatorum cohortes mittit, quorum primum impetum equites hostium non tulerunt, sed amissis equis, ad suos refugerunt; relictis ab iis, qui una procurrerant, levis armaturæ circumveniebantur, atque interficiebantur a nostris. Huc tota Vari conversæ acies suos fugere, et concidi videbat. Tum Rebilus legatus Cæsaris, quem Curio secum ex Sicilia duxerat, quod magnum habere usum in re militari sciebat: "Perterritum, inquit, hostem vides, Curio. Quid dubitas uti temporis opportunitate?", Ille unum elocutus, ut memo-

⁴⁶ Ut supra demonstratum.) Cap. II. sect. 27.

ria tenerent milites ea, quæ pridie sibi confirmassent, se-
qui sese jubet, et præcurrit ante omnes: adeoque erat
impedita vallis, ut in adscensu, nisi sublevati a suis,
primi non facile eniterentur. Sed præoccupatus ani-
mus Actianorum militum timore, et fuga, cæde suo-
rum, nihil de resistendo cogitabat, omnesque jam se
ab equitatu circumveniri arbitrabantur. Itaque prius,
quam telum adjici posset, aut nostri proprius accederent,
omnis Vari acies terga vertit, seque in castra recepit.

35 Qua in fuga Fabius Pelignus quidam, ex infimis ordi-
nibus, de exercitu Curionis, primum agmen fugientium
consecutus, magna voce Varum nomine appellans re-
quirebat, uti unus esse ex ejus militibus, et monere
aliquid velle, ac dicere videretur. Ubi ille sæpius ap-
pellatus adspexit, ac restitit, et quis esset, aut quid
vellet, quæsit, humerum apertum gladio appetit,
paulumque abfuit, quia Varum interficeret. Quod ille
periculum, sublato ad ejus conatum scuto, vitavit.
Fabius a proximis militibus circumventus interficitur.
Hac fugientium multitudine, ac turba portæ castro-
rum occupantur, atque iter impeditur: pluresque in eo
loco sine vulnere, quam in prælio, aut fuga, inte-
reunt. Neque multum abfuit, quin etiam castris ex-
pellerentur: ac nonnulli protinus eodem cursu in op-
pidum contenderunt. Sed cum loci natura, tum muni-
tio castrorum aditum prohibebat: quod ad prælium
egressi Curionis milites iis rebus indigebant, quæ ad
oppugnationem castrorum erant usui. Itaque Curio exer-
citus in castra reducit, suis omnibus præter Fabium
incolumibus, ex numero adversariorum circiter dc. in-
terfectis, ac ∞ vulneratis: qui omnes discessu Cy-
rionis, multique præterea, per simulationem vulne-
rum, ex castris in oppidum propter timorem sese re-
cipiunt. Qua re animadversa, Varus, et terrore exer-
citus cognito, buccinato in castris, et paucis ad spe-
ciem tabernaculis relictis, de tertia vigilia silentio exer-
citus in oppidum reducit.

CAPUT XIII.

*Curio obsidionem Uticæ parat. Uticenses de deditione loquuntur. Nuntii de adventu Jubbæ Curioni non igno-
ti oppidanos confirmant. Curio se in castra Corne-
liana recipit, eaque munit.*

P^ostero die Curio Uticam obsidere, et vallo circum- 36
munire instituit. Erat in oppido multitudo insolens
belli, diurnitate otii: Uticenses pro quibusdam Cæ-
saris in se beneficiis illi amicissimi; conventus, qui
ex variis generibus constaret; terror ex superioribus
præliis magnus. Itaque de deditione omnes palam lo-
quebantur, et cum P. Actio agebant, ne sua pertinacia
omnium fortunas perturbari vellet. Hæc cum age-
rentur, nuntii præmissi ab rege Juba venerunt, qui
illum cum magnis copiis adesse dicerent, et de custo-
dia, ac defensione urbis hortarentur; quæ res eorum
perterritos animos confirmavit. Nuntiabantur hæc ea- 37
dem Curioni, sed aliquandiu fides fieri non poterat: tan-
tam habebat suarum rerum fiduciam. Jamque Cæsar
in Hispania res secundæ in Africam nuntiis, ac lite-
ris perferebantur. Quibus omnibus rebus sublatus, ni-
hil contra se Regem missurum existimabat. Sed ubi cer-
tis auctoribus comperit, minus v. et xx. millibus lon-
ge ab Utica ejus copias abesse; relictis munitioni-
bus, sese in castra Corneliiana recepit. Huc frumentum
comportare, castra munire, materiam conferre cœpit,
statimque in Siciliam misit, uti ii. legiones, reli-
quosque equitatus ad se mitteretur. Castra erant ad bel-
lum ducendum aptissima natura, et loci munitione, et
maris propinquitate, et aquæ, et salis copia, cujus ma-
gna vis jam ex proximis erat salinis eo congesta. Non
materia multitudine arborum, non frumentum, cujus
erant plenissimi agri, deficere poterat. Itaque suorum
omnium consensu Curio reliquas copias expectare, at
bellum ducere parabat.

CAPUT XIV.

Curio intelligit, Jubam in regno remansisse, sed ejus præfectum Saburam Uticæ appropinquare: quare Curio prælium committere constituit, et ab equitatu a Curione præmisso hostes in castris opprimuntur; captivi ad Curionem perducuntur; is procedit ad hostium castra.

38. **H**is constitutis rebus, probatisque consiliis, ex perfugis quibusdam oppidanis audit, Jubam revocatum finitimo bello, et ⁴⁷ controversiis Leptitanorum restitisse in regno, Saburam ejus præfectum cum mediocribus copiis missum Uticæ appropinquare. ⁴⁸ His auctoribus temere credens, consilium commutat, et prælio rem committere constituit. Multum ad hanc rem probandam adjuvat adolescentia, magnitudo animi, superioris temporis proventus, fiducia rei bene gerendæ. His rebus impulsus equitatum omnem prima nocte ad castra hostium mittit, ad flumen Bagradam, quibus præerat Sabura, de quo ante erat auditum. Sed rex omnibus copiis insequabatur, et vi. millium passuum intervallo a Sabura consererat. Equites missi nocte iter conficiunt. Imprudentes, atque inopinantes hostes aggrediuntur. Numidæ enim quadam barbara consuetudine nullis ordinibus passim consererant. Hos oppressos somno, et dispersos adorti, magnum eorum numerum interficiunt. Multi perterriti profugiunt. Quo facto, ad Curionem equites revertuntur, captivosque ad eum reducant. Curio cum omnibus copiis quarta vigilia exierat, cohortibus v. castris præsidio relictis. Progressus millia
- 39

⁴⁷ *Controversiis Leptitanorum.*) At Leptitani majores in medio sinu Syrtium, longe a Numidia, Jubæ regno, remoti, tota provin. ia proconsulari interjacent; minores autem in ipsa provincia ad eundem sinum: quomodo igitur finitimo bello revocatus dici potest? Ni-

hilominus ita constanter libri, vero an corrupto nomine, judicent alii: mihi dubitare liceat. ⁴⁸ *His auctoribus temere credens.*) Frontinus libr. II. Strateg. cap. v. sect. 40. Juba Curionis animum simulato regressu impulit in vanam alacritatem. Lege reliqua.

passuum v. equites convenit; rem gestam cognovit: ex captivis quærit, quis castris ad Bagradam præsit. Respondent, Saburam. Reliqua, studio itineris conficiendi, quærere prætermittit, proximaque respiciens signa; "Videtisne, inquit, milites, captivorum orationem cum perfugis convenire? Abesse regem, exiguas esse copias missas, quæ paucis equitibus pares esse non potuerunt. Proinde ad prædam, ad gloriam properate: ut jam de præmiis vestris, et de referenda gratia cogitare incipiamus.,,

CAPUT XV.

Equites Curionis ea, quæ gesserant, laudibus extollunt. Juba certior factus a Sabura de prælio, subsidium ei mittit. Sabura copias instruit, quibus quædam mandata dat. Curio copias in campum deducit. Utrinque militibus ad pugnam excitatis, committitur prælium. Curionis milites tum timore, tum rerum iniquo statu turbantur. Curio una cum omnibus militibus occiditur.

Erant per se magna, quæ gesserant equites, præsertim cum eorum exiguus numerus cum tanta multitudine Numidarum conferretur. Hæc tamen ab ipsis inflatius commemorabantur, ut de suis homines laudibus libenter prædicant. Multa præterea spolia præferabantur; capti homines, equitesque producebantur, ut quidquid intercederet temporis, hoc omne victoriam morari videretur. Ita spei Curionis militum studia non deerant. Equites sequi jubet sese, iterque accelerat, ut quam maxime ex fuga perterritos adoriri posset. At illi itinere totius noctis confecti subsequi non poterant; atque alii alio loco resistebant. Ne hæc quidem res ⁴⁰ Curionem ab spe morabatur. Juba certior factus a Sabura de nocturno prælio, II. millia Hispanorum, et Gallorum equitum, quos suæ custodiæ causa circum se habere consueverat, et peditum eam partem, cui maxime confidebat, Saburæ submittit. Ipse cum reliquis copiis, elephantisque XI. lentius subsequitur, suspica-

tus, præmissis equitibus, ipsum affore Curionem. Sabura copias equitum, peditumque instruit, atque his imperat, ut simulatione timoris paulatim cedant, ac pedem referant: sese, cum opus esset, signum prælii daturum; et, quod rem postulare cognovisset, imperaturum. Curio ad superiorem spem addita præsentis temporis opinione, hostes fugere arbitratus, copias ex locis superioribus in campum deducit. Quibus ex locis cum longius esset progressus, confecto jam labore exercitu, XVI. millium spatio, consistit. Dat signum suis Sabura, aciem constituit, et circumire ordines, atque hortari incipit, sed peditatu dumtaxat procul ad speciem utitur; equites in aciem mittit. Non deest negotio Curio: suosque hortatur, ut spem omnem in virtute reponant. Nec militibus quidem, ut defessis; neque equitibus, ut paucis, et labore confectis, studium ad pugnandum, virtusque deerat. Sed ii erant numero CC. Reliqui in itinere substiterant. Hi quamcumque in partem impetum fecerant, hostes loco cedere cogebant. Sed neque longius fugientes prosequi, nec vehementius equos incitare poterant. At equitatus hostium ab utroque cornu circumire aciem nostram, et ⁴⁹ aversos proterere incipit. Cum cohortes ex acie procurrissent, Numidæ integri celeritate impetum nostrorum effugiebant; rursusque ad ordines suos se recipientes circumibant, et ab acie excluderant. Sic neque in loco manere, ordinesque servare, neque procurrere, et casum subire, tutum videbatur. Hostium copiam submissis ab rege auxiliis crebro augebantur. ⁵⁰ Nostros vires lassitudine deficiebant. Simul ii, qui vulnera acceperant, neque acie excedere, neque in locum tutum referri poterant, quod tota acies equitatu hostium circumdata tenebatur. Hi de sua salute desperantes, ut extremo vitæ tempore homines facere consueverunt, aut suam mortem miserabantur, aut parentes suos commendabant, si quos ex eo periculo for-

⁴⁹ *Aversos proterere.*) A non nostris. Atque ita surtergo cedere incipit.

⁵⁰ *Nostros vires lassitudine deficiebant.*) Sic plures libri, Io. eos res frumentaria decere cepit.

tuna servare potuisset. Plena erant omnia timoris, et luctus. Curio, ubi perterritis omnibus neque cohortationes suas, neque preces audiri intelligit, unam, ut in miseris rebus, spem reliquam salutis esse arbitratus, proximos colles capere universos, atque eo inferri signa jubet. Hos quoque præoccupat missus a Sabura equitatus. Tum vero ad summam desperationem nostri perveniunt; et partim fugientes ab equitatu interficiuntur, partim integris procumbunt. Hortatur Curionem Cn. Domitius præfectus equitum, cum paucis equitibus circumstans, ut fuga salutem petat, atque in castra contendat: et se ab eo non discessurum pollicetur. At Curio, nunquam amisso exercitu, quem a Cæsare fidei suæ commissum acceperit, se in ejus conspectum reversurum, confirmat; atque ita prælians interficitur. Equites perpauci ex prælio se recipiunt. Sed ii, quos ad novissimum agmen, equorum reficiendorum causa, substitisse demonstratum est, fuga totius exercitus procul animadversa, sese incolumes in castra conferunt. Milites ad unum omnes interficiuntur.

CAPUT XVI.

M. Rufus suos cohortatur, ut magno animo sint, penitentibusque transitum in Siciliam pollicetur. Jubæ, et Vari adventus falso nuntiatur. Major pars copiarum se Varo dedit; plures ex eis jussu Jubæ interficiuntur, Varus in regnum se recepit.

His rebus cognitis, M. Rufus quæstor in castris relictus a Curione cohortatur suos, ne animo deficiant. Illi orant, atque obsecrant, ut in Siciliam navibus reportentur. Pollicetur, magistrisque imperat navium, ut primo vespere omnes scaphas ad litus appulsas habeant. Sed tantus fuit omnium terror, ut alii adesse copias Jubæ dicerent, alii cum legionibus instare Varum, jamque se pulverem venientium cernere, quarum rerum nihil omnino acciderat; alii classem hostium celeriter advolaturam suspicarentur. Itaque perterritis omnibus, sibi quisque consulebat. Qui in classe

erant, proficisci properabant. Horum fuga navium onerariarum magistros incitabat. ⁵¹ Pauci lenunculi ad officium, imperiumque conveniebant. Sed tanta erat completis litoribus contentio, qui potissimum ex magno numero conscenderent, ut multitudine, atque onere nonnulli deprimerentur, reliqui ob timorem propius adire
 44 tardarentur. Quibus rebus accidit, ut pauci milites, patresque familiae, qui aut gratia, aut misericordia valerent, aut naves adnare possent, recepti in Siciliam incolumes pervenirent. Reliquae copiae, missis ad Varum noctu legatorum numero centurionibus, sese ei dederunt. Quorum cohortes militum Juba postero die ante oppidum conspicatus, suam esse praedicans praedam, magnam partem eorum interfici jussit: paucos electos in regnum remisit. Cum Varus suam fidem ab eo laedi quereretur, neque resistere auderet; ipse equo in oppidum vectus, prosequentibus compluribus senatoribus, quo in numero erat Serv. Sulpicius, et Licinius Damasippus, paucis diebus, quae fieri vellet, Uticae constituit, atque imperavit, diebusque post paucis se in regnum cum omnibus copiis recepit.

⁵¹ Pauci lenunculi.) Nonius Marcellus: Lenunculus navigium piscatorium, qui ex Sallustii Hist. II. adfert: per noctem in lenunculo piscantis. In Glosis scribitur lemunculus, quod putes a lembunculus quo Tacit-

tus XIV. 5. usus est, originem habere. Sed etiam inscriptiones veteres CORPORIS LENUNCULARIORUM mentionem fecerunt, quod vulgarem scripturam confirmat.

C. JULII CÆSARIS
 COMMENTARIORUM
 DE BELLO CIVILI
 LIBER TERTIUS.

CAPUT I.

Cæsar, et Servilius consules creantur: Cæsaris jussu possessiones aestimantur, ut creditoribus satisfiat. Ipse interim, nonnullis, qui ambitus damnati fuerunt, restitutis, Brundisium petit, quo et exercitum proficisci jubet.

Dictatore habente comitia Cæsare, consules creantur Julius Cæsar, et ¹ P. Servilius. Is enim erat ² annus, quo per leges ei consulem fieri liceret. His rebus confectis, cum fides tota Italia esset angustior, neque creditæ pecuniæ solverentur, constituit, ut arbitrarentur: per eos fierent aestimationes possessionum, et rerum, quanti quæque earum ante bellum fuissent, atque ex creditoribus traderentur. Hoc et ad ³ timorem novarum tabularum tollendum, minuendumque, (qui fere bella, et civiles dissensiones sequi consuevit) et ad debitorum tuendam existimationem esse aptissimum existimavit. Item pratoribus, tribu-

¹ P. Servilius.) Isaurici filius, qui et ipse Isauricus cognominatus Plut. in Cæs.
² Annus, quo per leges ei consulem fieri.) Annus decimus a primo consulatu Livius VII. 42.
³ Timorem novarum tabularum.) De ære alieno debitoribus

relaxando. Semper hæc fax turbarum ad plebem in optimates accendendam, ut Livius XXXII. 38. dixit, fuerunt: quas prudenter Cæsar temperavit aestimatione, ut hoc loco, et apud Suetonium cap. 42.